

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.2>

Тетяна ГОЛІНСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти, Херсонський державний університет, вул. Університетська, 27, м. Херсон, Україна, 73003

ORCID: 0000-0001-7890-7508

Людмила ВОРОБІЙОВА

заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель вищої категорії, вчитель методист, Опорний заклад освіти Шевченківський заклад загальної середньої освіти № 2 Кілійської міської ради Одеської області, вул. 8 Березня, 3, с. Шевченкове, Одеська область, Україна, 68332

ORCID: 0009-0002-8280-3140

Бібліографічний опис статті: Голінська, Т., Воробійова, Л. (2024). Формування естетичної культури здобувачів початкової освіти у процесі навчання мистецької освітньої галузі в Новій українській школі. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 9–15, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.2>

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлено питання формування естетичної культури в здобувачів початкової освіти Нової української школи, описано пізнання мистецтва через художні образи, зацентовано увагу на розвитку в молодших школярів почуття прекрасного та бажання творити красу.

Метою публікації є розкриття особливостей творчої діяльності здобувачів початкової освіти в Новій українській школі на уроках мистецтва.

У науковій розвідці наголошено, що в освітньому процесі методи навчання мистецької освітньої галузі спонукають до активної розумової та практичної діяльності педагогів в процесі оволодіння навичками естетичного спрямування, сприяють розвитку їх творчих здібностей, пізнавальної активності й самостійності, оволодіння навичками професійної майстерності.

Практичний досвід роботи вивчення питання формування естетичної культури в молодших школярів засвідчує, що різні види мистецтва впливають на формування естетичного почуття, яке є важливим показником естетичного розвитку дитини молодшого шкільного віку. У практичній діяльності розширюються знання учнів початкової школи про види мистецтва, формується любов до різних видів естетичної діяльності, української культури та їх смаків. На уроках мистецтва здобувачі початкової освіти навчаються сприймати красу навколишньої дійсності, відчувати художні твори, які вибудовуються в певну міжфункціональну систему. Практична діяльність розвиває у дітей молодшого шкільного віку естетичні цінності до української культури, любов до видів мистецтва.

У статті визначено естетичну культуру здобувачів початкової освіти як інтегральну особистісну характеристику, яка визначається особливостями естетичної свідомості та естетичної діяльності в момент їх життя, на певному етапі його розвитку на доступному для дитини рівні; як сукупність компонентів естетичної культури особистості, що закріплюється за учнем на певному етапі його розвитку; як естетичну ціннісну орієнтацію дитини, залучення її до діяльності з освоєння і перетворення світу за законами краси. Отже, на уроках мистецтва в Новій українській школі варто враховувати вікові особливості формування естетичної культури молодших школярів.

Ключові слова: естетична культура, естетична цінність, естетичні смаки, художні твори, здобувачі початкової освіти Нової української школи.

Tetiana HOLINSKA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Elementary Education, Kherson State University, 27 University str., Kherson, Ukraine, 73003

ORCID: 0000-0001-7890-7508

Liudmyla VOROBIOVA

Deputy Director for Educational Work, Teacher of the Highest Category, Methodologist Teacher, The Main Educational Institution of Shevchenkivskyi General Secondary Education № 2 of the Kiliya City Council, Odesa region, 8 Bereznya str., 3, Shevchenkive village, Odesa region, Ukraine, 68332

To cite this article: Holinska, T., Vorobiova, L. (2024). Formuvannia estetychnoi kultury zdobuvachiv pochatkovoї osvity u protsesi navchannia mystetskoї osvitnoi haluzi v Novii ukrainskii shkoli [Formation of the aesthetic culture of primary education students in the process of learning the art education field at the New Ukrainian School]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 9–15, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.2>

FORMATION OF THE AESTHETIC CULTURE OF PRIMARY EDUCATION STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING THE ART EDUCATION FIELD AT THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article highlights the issue of the formation of aesthetic culture in students of primary education of the New Ukrainian School, describes the knowledge of art through artistic images, focuses attention on the development of a sense of beauty and the desire to create beauty in younger schoolchildren.

The purpose of the publication is to reveal the peculiarities of the creative activity of students of primary education in the New Ukrainian School in art lessons.

Scientific research emphasizes that in the educational process, teaching methods in the art education field encourage active mental and practical activity of teachers in the process of mastering the skills of aesthetic orientation, contribute to the development of their creative abilities, cognitive activity and independence, mastering the skills of professional mastery.

The practical experience of studying the issue of the formation of aesthetic culture in younger schoolchildren proves that various types of art influence the formation of aesthetic sense, which is an important indicator of the aesthetic development of a child of younger school age. In practical activities, elementary school students' knowledge of art forms is expanded, love for various types of aesthetic activities, Ukrainian culture and their tastes is formed. In art classes, students of primary education learn to perceive the beauty of the surrounding reality, to feel works of art that are built into a certain interfunctional system. Practical activities develop aesthetic values for Ukrainian culture and love for art in children of primary school age.

The article defines the aesthetic culture of students of primary education as an integral personal characteristic, which is determined by the features of aesthetic consciousness and aesthetic activity at the moment of their life, at a certain stage of its development at the level accessible to a child; as a set of components of the aesthetic culture of the individual, which is fixed on the student at a certain stage of his development; as an aesthetic value orientation of the child, involving him in the activities of mastering and transforming the world according to the laws of beauty. Therefore, in art lessons at the New Ukrainian School, it is worth taking into account the age-specific features of the formation of the aesthetic culture of younger schoolchildren.

Key words: *aesthetic culture, aesthetic value, aesthetic tastes, works of art, students of primary education of the New Ukrainian School.*

Актуальність проблеми. У наш багатьох педагогів початкової освіти Нової української школи привертає проблема вивчення естетичної української культури на уроках «Мистецтво» через художні образи, естетичне сприйняття, емоції, переживання, мислення, увагу, фантазію, активізацію потребно-мотиваційної та аксіологічної сфери. На основі естетичних знань, розвиненого естетичного сприйняття та естетичного почуття формуються естетичні потреби, які лежать в основі формування творчих здібностей особистості і тому потребують особливої уваги для формування потребно-мотиваційна сфера особистості. У процесі оволодіння потребно-мотиваційною сферою

суспільної свідомості у дитини розвиваються теоретична усвідомленість і мислення, а також відповідні вміння – рефлексія, аналіз, планування, які є центральними новоутвореннями в учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В якості теоретичної основи наших міркувань вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку з точки зору формування естетичної культури особистості ми використали праці таких вчених, як Б. Андрієвський, О. Борисова, Т. Голінська, І. Демченко, Р. Романенко, О. Савченко та інші вчені.

Мета нашого дослідження – розкрити особливості творчої діяльності здобувачів початко-

вої освіти в Новій українській школі на уроках мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для здобувачів початкової освіти шести-десяти років провідною є навчальна діяльність. Вивчення мистецтва в початковій школі здійснюється через художні образи, в дитини розвиваються основні пізнавальні процеси: сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення, мова. На думку І. Волощук, «з натуральних ці процеси мають стати культурними» (Волощук, 1998, с. 97). Як стверджена науковець З. Гіптерс, криза семи років – це час зародження соціального «Я»-дитини. Зміна впевненості в собі призводить до «переоцінки цінностей». Те, що було головним раніше, стає другорядним. Старі інтереси і мотиви втрачають свою спонукальну силу і замінюються новими. Цінно все, що пов'язано з навчальною діяльністю, менш важливо те, що пов'язано з грою (Гіптерс, 2001, с. 60).

Для дитини молодшого шкільного віку характерна активність розумова, фізична, практична, а також потреба в діяльності, в тому числі естетичній, художній, яку можна організувати на уроці «Дизайн та технології». Повсякденна дійсність навколо дітей різноманітна. Явища природи, побут, твори мистецтва, з якими спілкується дитина, є основними джерелами формування її естетичного ставлення до дійсності. При всій різноманітності цього спілкування, можливо, пише Б. Андрієвський, «щоб виокремити сферу людської діяльності, в якій естетичне ставлення до дійсності висувається на перший план і виступає не лише як одна зі сторін цієї діяльності, а й як найважливіший елемент її сутності, як її специфічну властивість. Ця сфера діяльності – мистецтво» (Б. Андрієвський, 2007, с. 58). Діти із задоволенням, охоче беруться за виготовлення виробів, навіть якщо вони ще не готові до цього і практично не знайомі з необхідними процесами. Вони виконують свою роботу швидко і з успіхом, не бентежачись негативного результату. Для дітей молодшого шкільного віку важлива діяльність, а не результат, який вони не можуть порівняти зі зразком і об'єктивно оцінити, за те, що вони попрацювали і зробили добрі речі.

Науковець Лариса Масол, спираючись та посиляючись на думки психологів і власні дослідження художніх інтересів здобувачів молод-

шого шкільного віку, прийшов до висновку, що кожен з етапів розвитку дитячої свідомості відповідає за вид художньої діяльності, що веде до цього етапу, який обумовлений певною особливістю (Масол, 2006).

Розглядаючи психологічні особливості формування естетичної культури в здобувачів початкової освіти, ми звернули увагу на такі її компоненти, як естетична свідомість, естетична діяльність, естетичне сприйняття, ставлення, почуття, емоції, переживання, потреби, інтереси, мотиви, погляди, судження, естетична дія, естетична оцінка, естетичний смак, ідеал. Їх формування відбувається на певному рівні розвитку уяви та мислення, тому це не можна ігнорувати, оскільки відбувається становлення певних естетичних якостей особистості. Важливим моментом в організації будь-якого виду діяльності, в тому числі й естетичної, є цілепокладання, яке пов'язане з умінням планувати і об'єктивно оцінювати результат праці.

Мислення та фантазування дітей молодшого шкільного віку має яскраво виражений образний характер, на відміну від дорослих, які мислять абстрактними поняттями. Образне мислення в молодших школярів є домінуючим протягом усього освітнього процесу в початковій школі і значно переважає логічне мислення. Тому більшість вчених пишуть про підтримку розумових образів молодших школярів, про естетичне виховання через художній образ. Вчені також відзначають інтенсивність розвитку мислення в цьому віці, що виявляється в умінні виділяти властивості та ознаки предметів і явищ, роблячи на основі цього узагальнення у формулюванні елементарних наукових понять, а потім проявляється і в умінні словесно-логічно міркувати.

Також варто звернути увагу на асоціативність мислення дитини. Здобувачі початкової освіти зазвичай пов'язують поняття «добро» і «краса», тобто їхнє естетичне ставлення до дійсності базується не на естетичних, а на морально-етичних уявленнях. Все, що люблять діти, називається прекрасним. Тому під час формування в учнів початкових класів естетичного смаку, свідомості, суджень необхідно враховувати духовно-моральні аспекти, відображені в народних традиціях і народній творчості, акцентуючи увагу на поняттях «добро», «любов».

Формування естетичної культури у здобувачів початкової освіти починається з естетичного почуття, яке є важливим показником естетичного розвитку. У здобувачів початкової освіти відбувається перебудова емоційно-мотиваційної сфери, яка не обмежується лише до появи нових мотивів в ієрархічній мотиваційній системі дитини. У цьому віці свідомі переживання формують «стійкі афективні комплекси» (Поветун, 2004, с. 91).

На думку науковців, молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для інтенсивного розвитку естетичних почуттів та смаків дитини. Дослідження вчених переконують, що в здобувачів початкової освіти легко формується любов до різних видів естетичної діяльності, української культури. Науковець-педагог І. Глінська зазначає, що естетичні почуття інтенсивніше розвиваються в діяльності, ніж під час сприйняття художнього твору (Глінська, 1994).

Естетичне сприйняття мистецтва та дійсності є головною невід'ємною частиною естетичного ставлення дитини до світу і характеризується здатністю розпізнавати в навколишніх предметах і явищах властивості, що викликають естетичні почуття. Цей процес досить складний, оскільки в сприйнятті естетичного об'єкта беруть участь практично всі психічні процеси дитини – відчуття, сприйняття, уява, мислення, воля, емоції. Саме синтез цих психічних процесів дитячої психіки, що виявляються в акті взаємодії з естетичними сторонами життя, з мистецтвом, якнайкраще відкриває багаті можливості формування базової естетичної культури в молодших школярів. Ці психічні функції в процесі сприйняття краси навколишньої дійсності або художнього твору вибудовуються в певну міжфункціональну систему, яка є механізмом сприйняття художнього твору (Голінська, 2023).

Естетичні смаки і знання в здобувачів початкової освіти є фрагментарними, неповними, недиференційованими. Деякі з них молодші школярі отримують із повсякденного життя. Часто ці знання неусвідомлені, засновані на природних талантах, потяжі до доброго, красивого, прекрасного, закладені від народження. Здобувачі початкової освіти в процесі малювання отримують частину естетичних знань та правил (знання кольорознавства, форми, пропорції, композиції та інше); на уроках читання

(читання та обговорення літературних творів: створення автором художнього образу героя); різні види мистецтва: хореографія, музика та інші види діяльності, до яких дитина долучається на заняттях в закладах позашкільної освіти. Основна мета полягає в тому, щоб залучення до прекрасного, естетичні знання не трансформувалися в свідомості дитини з прихми, щоб вона запам'ятовувала їх спонтанно, щоб це не були сформовані правила, шаблони за зразком (Голінська, 2021).

На початковому етапі навчання мистецтва починається формування естетичних суджень, оцінок, які виражаються через естетичні судження і є частиною естетичного смаку. Вони завжди містять елемент вибору. Крім того, естетичний смак також виражається через естетичне судження. Тому естетичне виховання учня молодшого шкільного віку обов'язково передбачає формування естетичних суджень. Естетичне судження – це обґрунтована естетична оцінка предметів і явищ об'єктивного світу, виражена або у формі простого твердження про красу чи потворність предмета, або у формі теоретично обґрунтованого доведення того, чому саме цей предмет є прекрасним, як його краса. У початковій освіті діти висловлюють естетичні судження у вигляді коротких висловлювань: «подобається – не подобається», «люблю – не люблю», «добре – погано», «красиво – некрасиво». Молодші школярі ще не можуть логічно обґрунтувати свої переваги, що пояснюється особливостями розвитку мислення, нерозривністю понять і недостатнім рівнем знань (Барко, 2001).

Характерна для дитини молодшого шкільного віку фрагментарність сприйняття і недиференційованість свідомості пояснює також її нездатність до більш розгорнутого естетичного судження. Дитина не в змозі мати власні критерії внутрішньої краси, щоб пояснити або висловити їх більш детально (Демченко, 2002).

У процесі естетичної діяльності молодших школярів під керівництвом вчителя початкових класів Нової української школи на основі естетичних знань, розвиненого естетичного сприйняття та естетичного почуття формуються естетичні потреби, які лежать в основі формування творчих здібностей особистості і тому потребують особливої уваги до формування потребно-мотиваційної сфери особистості. Г. Коберник

запропонував власну систему потреб, яка розташована у вигляді «східців», в основі яких знаходяться найпростіші фізіологічні, а на вершині «сходів» більш високі – естетичні (Коберник, 2006).

Естетична потреба належать до розряду духовно-функціональних (біологічних) потреб дитини. Початковим етапом формування естетичної потреби є позитивна емоційна реакція на сприйняття предметів. Вони «активізують узгодження бажань, прагнень і цілей, що впливають на наочно-образне мислення суб'єкта» лише на рівні творчо-логічного мислення (Кириченко, 2002, с. 38). Виникнення потреби пояснює С. Коновець як результат «активної діяльності суб'єкта в естетичному перетворенні дійсності», тобто процесу формування певних якостей учня початкової школи (Коновець, 2000, с. 20).

У дітей молодшого шкільного віку формується такий компонент діяльності як цілепокладання, яке розвинене слабо і тільки формується. Це пояснюється тим, що вольова діяльність ще недостатньо реалізована певним задумом, а тому задум нестійкий і часто змінюється. Крім того, у процесі творчості дитина, як правило, замислюється над змістом твору, задумом його виконання, над використанням образотворчих і технічних засобів, тому вирішуючи всі питання, які постають перед художником (актором, автором, композитором) думає, що більшість часу думає саме про це. Дітям ще важко зосередитися на попередньому розгляді змісту задуму, детальному плануванні всього твору, доборі виражальних засобів та інше. Проте психологічні дослідження і практика показують, що молодші школярі можуть попередньо обдумувати процес праці, але це вимагає певних дій педагога. Наприклад, виготовляючи виріб, дитина повинна усвідомлювати призначення і цінність свого виробу, інакше для неї буде втрачено сенс її діяльності, а безглузді маніпуляції

з матеріалами та предметами не приведуть до позитивних результатів. Крім того, чітке усвідомлення мети власної діяльності, мети виробленого продукту є могутнім стимулом, позитивним мотивом, який не тільки стимулює дитину до праці, а й дає можливість залучити вольові зусилля для досягнення бажаного. Таким чином, цілепокладання є єдиною основою для розвитку вміння дитини планувати свою роботу. Усвідомлення мети дозволяє як передбачити результат, так і розробити шлях до його досягнення (Дворак, 2002).

«Форма прояву потреби, – пише С. Конопко, – є естетичним інтересом, спрямованим більше на певні естетичні цінності та їх засвоєння, ніж на естетичні потреби» (Конопко, 2000, с. 25).

Естетичні інтереси здобувачів початкової освіти нестійкі й різноманітні. Причиною в цього є недостатньо вихована та розвинена воля, переважання мимовільної уваги та велика вразливість дітей молодшого шкільного віку.

У здобувачів початкової освіти є інтерес до естетичних смаків – це їх емоційно-інтелектуальне реагування на явища навколишньої дійсності, здатність бачити красу і виразність праці в усіх її проявах і виявляти естетично цінне, привабливе в навколишньому оточенні.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, естетична культура здобувачів початкової освіти є інтегральною особистісною характеристикою, яка визначається особливостями естетичної свідомості та естетичної діяльності в момент їх життя, на певному етапі його розвитку на доступному для дитини рівні; це сукупність компонентів естетичної культури особистості, що закріплюється за учнем на певному етапі його розвитку; це естетична ціннісна орієнтація дитини, залучення її до діяльності з освоєння і перетворення світу за законами краси. Отже, на уроках мистецтва в Новій українській школі варто враховувати вікові особливості формування естетичної культури молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієвський Б. М., Голінська Т. М. Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв: Монографія. Херсон: Айлант, 2007. 184 с.
2. Балл Г. О. (2002). Про визначальні характеристики здібностей і принципи їх врахування у навчально-виховній роботі. *Психологія*. 2002. № 2. С. 2–4.
3. Барко В. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навчально-виховному процесі. Київ, 2000. 85 с.

4. Волобуєва Т. Б. Розвиток творчої компетентності школярів. Харків: Вид. група «Основа», 2005. 112 с.
5. Волошук І. З. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку. Київ, 1998. 96 с.
6. Гіптерс З. (2001). Мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання. *Рідна школа*. 2001. № 9. С. 60–63.
7. Глінська І. П. Образотворче мистецтво. Методика навчання у 1–4 класах. Київ: Педагогіка, 1994. 86 с.
8. Голінська Т. М. Аналіз педагогічного досвіду з естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку / *Психолого-педагогічні умови вдосконалення підготовки кадрового потенціалу закладів дошкільної та початкової освіти*: колективна монографія. За заг. ред. Б.М. Андрієвського. Херсон: ХНТУ, 2021. С. 47–68.
9. Голінська Т. М., Гарькава, Г. С. Комунікативні вміння професійної діяльності фахівців як предмет психолого-педагогічного вивчення / *Distance learning in universities and modern problems*. 2023. November. 07–10. Budapest, Hungary. International Science Group. PP. 169–173.
10. Дворак І. О. Педагогічні умови сприймання різних видів і жанрів образотворчого мистецтва. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Наук.-метод. зб. Слов'янськ. 2002. Вип. 15. С. 246–249.
11. Демченко І. І. (2002). В. О. Сухомлинський про творчий розвиток молодших школярів через образотворче мистецтво. *Рідна школа*. 2002. № 12. С. 18–19.
12. Кириченко М. А. Основи образотворчої граматики: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 2002. 190 с.
13. Коберник Г. Виховний та розвивальний потенціал інтерактивних технологій навчання. *Сільська школа України*. 2006. № 16. С. 18.
14. Конопко О. (2000). Перші кроки до мистецтва. *Початкова школа*. 2000. № 3. С. 25–28.
15. Котляр, В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей. Київ: Кондор, 2006. 200 с.
16. Масол, Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. Київ: Промінь, 2006. 432 с.
17. Мелік-Пашаєв, А. А. Художня обдарованість дітей, її виявлення та розвиток. Київ: Фенікс, 2006. 112 с.
18. Пасічний, А. М. (2003). Образотворче мистецтво: Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 259 с.
19. Пометун, О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод. посібник. Київ: Видавництво А.С.К., 2006. 192 с.

REFERENCES:

1. Andriievskiyi V. M., Holinska T. M. Estetychnyi rozvytok molodshykh shkoliariv zasobamy syntezy mystetstv: Monohrafiia. Kherson: Ailant, 2007. 184 s.
2. Ball H. O. (2002). Pro vyznachalni kharakterystyky zdibnostei i pryntsypy yikh vrakhuvannia u navchalno-vykhovni roboti. *Psykhologhiia*. 2002. № 2. S. 2–4.
3. Barko V. Psykholoho-pedahohichna diahnozyka tvorchoho potentsialu osobystosti uchnia v navalno-vykhovnomu protsesi. Kyiv, 2000. 85 s.
4. Volobuieva T. B. Rozvytok tvorchoi kompetentnosti shkoliariv. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osнова», 2005. 112 s.
5. Voloshchuk I. Z. Metody rozvytku tvorchykh zdibnostei uchniv molodshoho shkylnoho viku. Kyiv, 1998. 96 s.
6. Hipters Z. (2001). Mystetstvo yak zasib khudozhno-estetychnoho vykhovannia. Ridna shkola. 2001. № 9. S. 60–63.
7. Hlinska I. P. Obrazotvorche mystetstvo. Metodyka navchannia u 1–4 klasakh. Kyiv: Pedahohika, 1994. 86 s.
8. Holinska T. M. Analiz pedahohichnoho dosvidu z estetychnoho vykhovannia ditei molodshoho shkylnoho viku / *Psykhologho-pedahohichni umovy vdoskonalennia pidhotovky kadrovoho potentsialu zakladiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity*: kolektyvna monohrafiia. Za zah. red. B.M. Andriievskoho. Kherson: KhNTU, 2021. S. 47–68.
9. Holinska T. M., Harkava, H. S. Komunikatyvni vminnia profesiinoi diialnosti fakhivtsiv yak predmet psykhologho-pedahohichnoho vyvchennia / *Distance learning in universities and modern problems*. 2023. November. 07-10. Budapest, Hungary. International Science Group. RR. 169–173.
10. Dvorak I. O. Pedahohichni umovy sprymannia riznykh vydiv i zhanriv obrazotvorchoho mystetstva. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. Nauk.-metod. zb. Sloviansk. 2002. Vyp. 15. S. 246–249.
11. Demchenko I. I. (2002). V. O. Sukhomlynskyi pro tvorchi rozvytok molodshykh shkoliariv cherez obrazotvorche mystetstvo. Ridna shkola. 2002. № 12. S. 18–19.
12. Kyrychenko M. A. Osnovy obrazotvorchoi hramoty: Navch. posibnyk. Kyiv: Vyscha shkola, 2002. 190 s.
13. Kobernyk H. Vykhovnyi ta rozvyvalnyi potentsial interaktyvnykh tekhnolohii navchannia. Silska shkola Ukrainy. 2006. № 16. S. 18.
14. Konopko O. (2000). Pershi kroky do mystetstva. Pochatkova shkola. 2000. № 3. S. 25–28.
15. Kotliar, V. P. Osnovy obrazotvorchoho mystetstva i metodyka khudozhnoho vykhovannia ditei. Kyiv: Kondor, 2006. 200 s.

16. Masol, L. M. Zahalna mystetska osvita: teoriia i praktyka: monohrafiia. Kyiv: Promin, 2006. 432 s.
17. Melik-Pashaiev, A. A. Khudozhnia obdarovanist ditei, yii vyivlennia ta rozvytok. Kyiv: Feniks, 2006. 112 s.
18. Pasichnyi, A. M. (2003). Obrazotvorche mystetstvo: Slovnyk-dovidnyk. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2003. 259 s.
19. Pometun, O. I. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia. Nauk.-metod. posibnyk. Kyiv: Vydavnytstvo A.S.K., 2006. 192 s.